

VPLYV ĽUDOVÉHO ODEVU NA MESTSKÉ ODIEVANIE NA SLOVENSKU V OBDOBÍ 2. POLOVICE 19. A 1. POLOVICE 20. STOROČIA

PhDr. Zora Mintalová-Zubercová, Vrútky, Šťastného 26; e-mail: zora.mintalovaz@gmail.com

Abstract: *How much did folk costumes of Slovakia influence the urban clothing in the 2nd half of the 19th and the 1st half of the 20th century? How is the interest in folk costumes of the Slovak population related to the national movement? Period photographs and prints, works of art and archival documents make it possible to study the emergence of national clothing. It culminated in the adoption of the Memorandum of the Slovak nation in 1861 in Martin. For women it was representative national clothing, for men – clothing of manifesting character. The 'Živena', the Association of Slovak women, and the solo exhibition of Slovak embroidery played an important role in it. In urban environment, Slovak national costume of nation-representational character spread. Magazines 'Dennica' and 'Živena' played an important role in it; they influenced and nurtured the spread of embroidery at embroidered men shirts, apparel for women and children. After the Czechoslovak Republic was established, authentic folk costumes were worn spontaneously in Slovak urban environment.*

Key words: *national clothing, folk costume, Slovakia, 1850 – 1950.*

Ovplyvňovanie odevnej tvorby ľudovým odevom je vo všeobecnosti bežným javom v mnohých krajinách Európy, vrátane Slovenska. V minulosti ho podmieňovali viaceré faktory. Na území Slovenska súviseli v 2. polovici 19. storočia s vytvorením „národného odevu“. Od konca 19. storočia, v súvislosti s využívaním autentického ľudového odevu v mestskom prostredí vo funkcii scénického odevu, sa spájali s „národným krojom“. História „národného odevu“ i „národného kroja“ bola spätá s hospodársko-politickou situáciou, so spoločenskými príležitosťami národno-reprezentačného či manifestačného významu, s reprezentačnou funkciou i módnou tvorbou. Dnes nás na „národný kroj“ najskôr upozornia televízne reportáže a seriály z prostredia rakúskych a nemeckých obcí a mestečiek, pričom nie je dôležitý obsah seriálov ako skutočnosť, že sú v nich nositelia práve tohto odevu. Aj turista sa môže v nemeckých či rakúskych podhorských a horských rekreačných oblastiach stretnúť s variantom „národného kroja“ u pracovníkov hotelov, penziónov, turistických kancelárií, reštaurácií, obchodov. Nie je zriedkavosťou, že niektoré časti odevu, prípadne celý komplet, má vedúci či majiteľ podniku, dokonca starosta.

Odev zien býva ušitý z kvalitných textilných materiálov. Nosia sa sukne, blúzky, vesty, zásterky, vytvárajúce celok, ktorý má pokiaľ možno farebnosťou i výzdobou pripomínať ľudový odev. V prípade záujmu o „národný kroj“ nie je problém s jeho kúpou. Stačí navštíviť špecializované predajne a vybrať si zo širokej ponuky. Ak nie ste s ponukou spokojní, ušijú odev podľa vášho priania. „Národný kroj“ vlastní i muži. Ide o kratšie vrchné kabátiky, nohavice, košele, vesty a doplnky: klobúky, podkolenky a pod. Obnosenejšie časti odevu,

najmä nohavice, košele, krátke kabáty, nosia starší muži počas prác na farmách a malých hospodárstvach v podhorských a horských oblastiach. Cez slávnostné príležitosti – festivaly, slávnosti, súťaže i spoločenské posedenia sa stretávajú muži a ženy, v poslednom období i mladá generácia, v reprezentačnom „národnom kroji“, ktorý dotvárajú drahé ozdobné gombíky, spony, pracky, pierka, stužky, čipky. Kvalita materiálu a spôsob vyhotovenia sa odráža v nákupnej cene. Dôležitú úlohu tu určite zohráva prestíž.

Aká je dnes situácia na Slovensku? Nosíme aj my „národný kroj“? Nejde pritom o prezentáciu ľudového odevu mužov a žien, členov folklórnych súborov či účastníkov folklórnych slávností. V širšom slova zmysle ide o národný reprezentačný odev, ktorý je zvykom nosiť počas slávnostných príležitostí, prípadne pri styku so zahraničnou verejnosťou, čím sa prezentujú tradície našej odevnej a textilnej kultúry. Odpoveď je negatívna. Bola však takáto situácia na území Slovenska aj v 2. polovici 19. a 1. polovici 20. storočia?

Skôr ako sa pokúsime nájsť čiastočnú odpoveď, musíme sa venovať histórii odevnej kultúry, predovšetkým obdobiu rokov 1840 – 1870, ktoré nazývame druhým rokocom alebo obdobím krinolín. Ide totiž o obdobie, v ktorom sa po prvýkrát na území Slovenska prejavili snahy o vytvorenie „národného odevu“. Inšpiráciou druhého rokoka sa stalo obdobie rokokového odevu 18. storočia. Siluetu ženského odevu vytvárali úzke rukávy, tuho stiahnutý driek a široká sukňa, ktorú už koncom 30. rokov 19. storočia rozširovali pásy volánov i zvyšujúci sa počet spodničiek. Keďže nepostačovali na vytvorenie požadovaného tvaru, začali sa sukne vystužovať materiálom z konského vlásia, francúzsky označený „crin“, od čoho dostali pomenovanie i takto zhotovené spodné sukne – krinolíny.¹ Charakteristickú siluetu ženského odevu modelovala okrem krinolíny aj šnurovačka. Keď sa roku 1856 po prvýkrát použili na vystuženie sukni oceľové obruče, získali krinolíny ľahkosť, takže dokázali umiestiť a v požadovanom tvare udržať aj sukne široké 10 m. Továrenská výroba obručí a ich cenová prístupnosť spôsobili rozšírenie krinolín širokým vrstvám žien. Krinolíny získali obľubu i v meštianskom odevu na území Slovenska. V 50. – 60. rokoch 19. storočia ich dokonca nosili aj manželky chudobných vidieckych farárov a rectorov. Rukávy na ich šatách boli úzke, smerom k zápästiu rozšírené, následne zúžené a stiahnuté do manžety. V 50. a 60. rokoch uvedeného storočia patrili k najobľúbenejším pagodové rukávy, ktoré sa smerom od ramien nadol stupňovito rozširovali a podkladali bielymi vyšívanými spodnými rukávmi. Výstrih zdobil golierik alebo vložka, odev dotvárali stuhy, čipky.

Okolo roku 1865 sa krinolíny s viacerými obručami vytratilí, ostala len jedna obruč vo výške kolien, k sukniam pribudla vlečka. Časom si získali obľubu krátke, vpredu vysoko zapínané kabátiky „vizitky“ s dlhými úzkymi rukávmi. Šili sa z rôznych materiálov, na chladnejšie obdobie ich podšívali. Takto sa už v 50. rokoch 19. storočia rozšírili komplety pozostávajúce zo sukne, kratšieho otvoreného kabátika a bielej blúzky alebo vestičky. Okrem vizitiek sa nosili široké peleríny.

Odev mužov charakterizovala triezva funkčnosť. Na Slovensku nosili muži viaceré obmeny uhorského odevu tmavej farby, doplnené čiernou stuhou na hrdle, nízkymi okrúhlymi klobočikmi a čižmami na nohách. Kým mužskú módu v období krinolín charakterizoval nenápadný elegantný odev, vyznačujúci sa triezvosťou a účelnosťou, módný odev žien pôsobil skutočne reprezentačne, pretože jeho nositeľky museli reprezentovať spoločenské postavenie manželov.

S pádom Bachovho absolutizmu sa začiatkom 60. rokov 19. storočia začalo aktivizovať slovenské národné hnutie. Prejavilo sa i v snahe manifestovať národnú príslušnosť na slávnostných príležitostiach, ktorých počet sa zvýšil, pretože sa zintenzívnili kultúrne

¹ Na Slovensku známy pod nemeckým názvom Rosshaar – rozhár.

Obr. 1. Memorandové zhromaždenie v Turči. Sv. Martine dňa 6. a 7. júna 1861. Litografia W. F. Koutnika z roku 1864

i spoločenský život. Manifestovanie týchto snáh prostredníctvom odevu mužov i žien bolo logické. Jedným z výrazných prvkov tradičnej ľudovej kultúry bol totiž tradičný ľudový odev, na ktorý sa zamerala pozornosť. Ako uvádza i Magdaléna Zubercová, mikulášske dievčatá si na spoločenské hudobno-spevné predstavenia začali obliekať šaty, pripomínajúce sviatočný ľudový odev. Neskôr sa začali považovať za „národný odev“.² Zaniietené Slovenky zo zámožnejších vrstiev vytvorili z tradičného ľudového odevu šaty národných osláv. Tvorila ich široká hodvábna sukňa, oplecko či rukávce s krátkymi rukávmi, ušité z jemného priehľadného batistu alebo etamínu. Na oplecko sa obliekal živôтик s hlbokým výstrihom, ušitý zo zamatu alebo hodvábu. Zapínal sa na strieborné spony alebo gombíky, prípadne šnuoval zlatými šnúrami. Pôsobivý „národný odev“, ktorý navyše korešpondoval s už vyššie uvedenými módnymi dobovými požiadavkami, dopĺňal biely jemný priehľadný závoj obdĺžnikového tvaru. V zimnom období nosili ženy ako vrchný národný odev mentieky podšité a lemované barančinou, so zapínaním na strieborné filigránové gombíky. Celok pripomínal sviatočný ľudový odev, ktorý nosili ženy v Turčianskej, Liptovskej i Oravskej župe. Nešlo však o autenticnosť a regionálne odlišnosti; odev bol vnímaný ako národný v kultúrnej podstate svojej existencie. Navyše ho charakterizovala najmä bielo-modrá farebnosť, s menším využitím červenej farby. Skĺbením všetkých skutočností sa podarilo uviesť do života model ženských šiat, ktorý nepôsobil násilne, ani vtieravo, bol elegantný a pritom ostal špecifický. Na národných manifestačných slávnostiach dokonale plnil svoj účel. Vlastenecké cítenie demonštrovali slovenské ženy a dievčatá i nosením memorandových

² ZUBERCOVÁ, M., M. *Tisícročie módy (z dejín odievania na Slovensku)*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1988, s. 192.

prsteňov a náramkov zo striebra. Zdobil ich modrý email a nápis „Memorandum národa slovenského r. 1861 dňa 6. a 7. júna“. Memorandové šperky vyrábal zlatník Andrej Uličný v Liptovskom Sv. Mikuláši.

Novej politickej a spoločenskej situácii sa snažil prispôsobiť aj odev mužov. Začali sa snahy o vytvorenie mužského „slovenského národného nosiva“.³ Ním mali príslušníci inteligencie na území Slovenska manifestačne prejavíť spätosť s ľudom i svoje národné ctenie. Mal ho reprezentovať predovšetkým kabát – „halienska“, ušitý z bieleho súkna s červenou podšívkou, s ozdobným šnurovaním modrej farby a so zapínaním pod hrdlom pomocou koženého remienka; ku kabátu patrila nízka okrúhla kožušinová čiapka. Vzorom sa stala „halienska“ z dolnooravských zemianskych obcí, zhotovená z čierneho alebo hnedého súkna, zdobená šnurovaním červenej farby. V časopise *Sokol*, z roku 1862, ročník 1, inzerovali takúto „haliensku“ ušitú bratislavským krajčiom Štefanom Horníkom. Odporúčala sa ako najvýraznejšia súčasť mužského národného odevu, vhodná na manifestačné národné slávnosti. Keď sa začiatkom 60. rokov 19. storočia zvýšil počet slávností, šli „haliensky“ najmä krajčírmi v Turčianskom Sv. Martine. Záujem o ne súvisel s aktivitami a atmosférou Memoranda národa slovenského v júni 1861 na pôde tohto turčianskeho mestečka, ktoré sa stalo centrom národného a kultúrneho života Slovákov. Haliensky šli krajčírmi v Bratislave a tiež v Pešti, kde žila a pracovala početná skupina Slovákov. Napriek tomu, že strihom, farebnosťou i modrým šnurovaním sa mužská halienska priblížila k ľudovému odevu, ako časť vtedajšieho odevu mužov bola veľmi nápadná. Podstatne sa odlišovala od dobového mužského odevu, ktorý charakterizovala práve nenápadná elegancia, solidnosť a triezvosť. Takže napriek tomu, že mužský národný odev Slovákov mal predovšetkým reprezentačný a demonštratívny charakter, nosil ho nakoniec len určitý, pomerne úzky okruh národne uvedomelej inteligencie.⁴ Politické podmieny po rakúsko-maďarskom vyrovaní roku 1867 však spôsobili, že sa nakoniec úplne vytratil.

V nepriaznivej politickej situácii bolo problematické naďalej verejne demonštrovať národnú príslušnosť prostredníctvom kompletného „národného odevu“. Vystáva teda otázka, či napr. ďalší módný smer umožnil využitie niektorých prvkov slovenského ľudového odevu v dobovom odevu žien. Po roku 1865 – 1867 skončila móda krinolín. V 70. rokoch 19. storočia sa šli dvojdielne dámske komplety, pozostávajúce z dvoch sukni: spodnej a vrchnej a z kabátika. Do módy prišlo umelé formovanie ženskej postavy, ktorá pri pohľade z boku vytvárala štylizovanú esovitú podobu. Formovala sa vysokým korzetom, vytvárajúcim čo najštíhlejší driek a pomocou oblej výplne z konského vlásia, kostíc a neskôr oceľových pier – „turnýry“, ktorú si ženy priväzovali vzadu na páse. Na čalúnnickú podložku sa obliekala spodná sukňa, na ktorú sa vzadu vykasala a do podoby drapérie naaranžovala vrchná sukňa predĺžená do vlečky. Odev žien, ktorý bol vo všeobecnosti veľmi úzky a tesný, začal sa výrazne diferencovať na rôzne spoločenské príležitosti. Oblúbeným sa stalo používanie kontrastných textilných materiálov, ich farebné ladenie a využívanie ostrých farebných kontrastov. Komplety dotvárali čipky, stuhy, nášivky ale i výšivky a náročné pozamentierske vzory. Možnosti, ktoré v tomto smere mohla ponúknuť bohatá výzdoba nášho ľudového odevu, ostali nevyužitú. Bohaté dámy z územia Slovenska si totiž dávali šiť šaty do módnych krajčírskych salónov a v menších mestečkách šli šaty krajčírky, ktoré sa snažili napodobniť módné vzory zo salónov.

Okolo roku 1880 sa turnýra na krátky čas stratila, aby sa v polovici 80. rokov znovu objavila v ešte širšej podobe. Bola v móde až do začiatku 90. rokov 19. storočia, no sukne

³ ZUBERCOVÁ, M. M. Cit. 2, s. 193.

⁴ ZUBERCOVÁ, M. M. Cit. 2, s. 195.

Obr. 2. Otvorenie Výstavy slovenských výšiviek v Turč. Sv. Martine v roku 1887. Fotoarchív SNM v Martine. Foto autor neznámy, č. neg. 43 055

už nemali vlečku. V radoch manželiek slovenských intelektuálov sa však turnýra (na rozdiel od krinolíny) neujala; ich šaty boli vkusné, často okolo hrdla a zápastia zdobené jemnými bielymi čipkami alebo výšivkami. Nešlo však o preberanie ornamentálnych prvkov zo sviatočného ženského ľudového odevu možno aj preto, lebo sa začala používať textilná galantéria, rozšírila sa konfekcia.

Zmenu priniesol koniec 80. rokov 19. storočia. Dámska móda sa vyznačovala úzkym driekom, smerom nadol rozšírenou zvonovou sukňou a širokými rukávmi. Do módy prišli zámiky, volány, plisé, stužky, perly, perličky, čipky a strojové vyšívanie. Módny smer tak ponúkol určitú šancu regiónom, ktoré mali výšivkárske tradície, aby uplatnili a prezentovali bohatstvo svojich výšiviek. Vedeli sme ju využiť? Skutočnosť je taká, že v ťažkých politicko-hospodárskych podmienkach mali slovenské výšivky plniť zásadnejšiu úlohu ako dotvárať módu. Spolok slovenských žien *Živena* (ďalej *Živena*) sa na svojom valnom zhromaždení roku 1886 rozhodol usporiadať samostatnú výstavu slovenských výšiviek. Bolo to rok potom, ako Pavol Socháň pripravil súkromnú výstavu výšiviek a vydal 6 zošitov reprodukcií a vzorov slovenských výšiviek.⁵ Myšlienke samostatnej výstavy slovenských výšiviek však predchádzala Vseslovanská výstava v Moskve roku 1867 a hospodárska výstava vo Viedni roku 1873, kde Andrej Kmeť zorganizoval expozíciu ľudových výšiviek z Hontu, ktoré získali ocenenie.⁶ Na obidvoch výstavách sa výšivky a čipky z územia

⁵ SEDLÁKOVÁ, V. Z histórie *Živeny*, spolku slovenských žien v Martine. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Edit. V. Sedláková. Martin : *Živena*, spolok slovenských žien, 1995, ISBN 80-967287-0-9, s. 167.

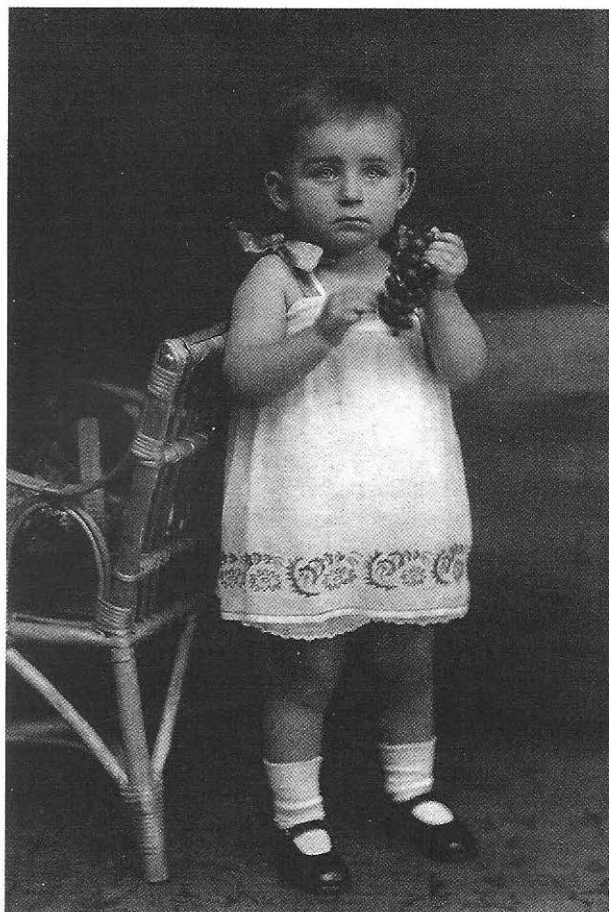
⁶ KAŇOVÁ, M. Zbierkotvorná činnosť *Živeny* pri budovaní Slovenského národného múzea. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Edit. V. Sedláková. Martin : *Živena*, spolok slovenských žien, 1995, ISBN 80-967287-0-9, s. 126.

Obr. 3. Pedagogický zbor slovenských učiteľov, učiteľiek a študentky, zač. 20. rokov 20. storočia. Z rodinného archívu Zory Mintalovej-Zubercovej. Foto autor neznámy

Slovenska stretli s nevšedným záujmom a obdivom verejnosti. No tým, že niektoré neboli správne lokalizované a obchodníci ich predávali ako turecké, bulharské či dokonca perzské a čínske, poškodili jedinečnosť, kultúrnu tradíciu i históriu našej textilnej tvorby. Preto sa vedenie *Živeny*, po upozornení Pavla Socháňa, rozhodlo usporiadať samostatnú výstavu slovenských výšiviek už roku 1874. Plány zmarila nepriaznivá situácia okolo Matice slovenskej natoľko, že sa usporiadanie výstavy posunulo až na rok 1887.

V časoch uzatvorenia Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine sa usporiadanie samostatnej výstavy slovenských výšiviek stalo mimoriadne dôležitou kultúrno-spoločenskou úlohou, výrazne ovplyvnilo i proces národného uvedomovania sa. Do prípravy výstavy sa zapojili popredné predstaviteľky i členky *Živeny* (Ema Goldpergerová, Elena Maróthy-Šoltéssová, Anna Pivková, Klementína Ruppeltdtová, Terézia Vansová) a viaceré významné osobnosti kultúrneho a spoločenského života na území Slovenska (Felix Bulla, Štefan Marko Daxner, Andrej Halaša, Andrej Kmeť, Viliam Paulíny-Tóth, Ambro Pietor, František Sasinek, Pavol Socháň, Jozef Škultéty, Svetozár Hurban Vajanský). Propagácie sa ujali slovenské periodiká. Ludmila Markovičová, rod. Boorová, navrhla, aby si na otvorenie výstavy všetky ženy obliekli trnavský ľudový odev; zároveň odporučila nosenie kroja i na ďalšie národné slávnosti. Návrh bol prijatý s tým, že si ženy môžu obliecť sviatočný ľudový odev zo svojej oblasti. V júli sa v Turčianskom Sv. Martine začali realizačné práce na výstave a 3. augusta 1887, v rámci augustových slávností, za účasti nadšených návštevníkov z celého územia Slovenska i zo zahraničia, výstavu slovenských výšiviek *Živeny* slávnostne otvorili. Na výstave v dome Viliama Paulínyho-Tótha, v samostatnom pavilóne i vo veži, vystavili usporiadatelia vyše 2500 exponátov i päť kompletov ľudového odevu. Pochádzali z územia Slovenska, aj od Slovákov v Banheďesi, Budapešti, Békešskej Čabe,

Obr. 4. Dievčatko v šatočkách kúpených v roku 1926 v predajni Spoločnosti Lipa. Z rodinného archívu Zory Mintalovej-Zubercovej.
Foto autor neznámy

Petrovci, Pitvaroši, Sarvaši. Ich popis a uverejnenie v Národných novinách zabezpečil Pavol Sochán. Aj keď sa na výstave oproti pôvodnému zámeru vystavovali i kraslice, keramika a ľudový nábytok a výstavu dopĺňali kresby, fotografie a farbotlač, najviac bolo výšiviek. Z exponátov vydali katalóg. Súbežne s touto výstavou otvorili v Turčianskom Sv. Martine i výstavu obrazov maliara Jaroslava Věšina.

Výstava slovenských výšiviek a jej sprievodné aktivity splnili viaceré dôležité úlohy. Predovšetkým tak, ako napísal Pavol Sochán ...*po niekoľkoročnej apatii zaktivizovala kultúrny a politický život národa, širokým vrstvám obyvateľstva dodala národné uvedomie...*⁷ Prebudila hrdosť návštevníkov výstavy aj záujem odborníkov o hmotnú kultúru slovenského národa, podala dôkaz o jeho existencii, histórii a kultúre. Zaslúžila sa o ďalšie štúdium, rozbor a prenos ornamentov z ľudového prostredia do textilnej kultúry vyšších vrstiev obyvateľstva. Inšpirovala návštevníčky výstavy, aby generáciami žien overené vzory a motívy

⁷ SOCHÁN, P. Výstavka slovenských výšiviek. In *Národné noviny*. 18, 1887, č. 125, s. 2.

MINTALOVÁ-ZUBERCOVÁ, Z. *Všetko okolo stola II alebo Sladké zbrane žien*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, s. r. o., 2010. ISBN 978-80-8115-013-5, s. 81, 82.

preniesli na bytové textilie, na ozdobné príkrývky na stoly a stolíky, súpravy príkrývok na posteľ, stoly i záclony na okná a pod.

Slovenská národne orientovaná inteligencia sa koncom 19. storočia, zásluhou Výstavy slovenských výšiviek v Turčianskom Sv. Martine, čoraz viac zaujímala o ornamentiku, predovšetkým na sviatočnom ľudovom odevu. Ručne zhotovené výšivky sa stali národne smelujúcim prvkom a sviatočný ľudový odev znakom reprezentujúcim národnú myšlienku. Od roku 1887 prerástlo v tradíciu používanie „národného kroja“ i mimo svojho vlastného prostredia. Veľká časť národne uvedomelých žien z meštianskeho prostredia si postupne zaobstarala ľudový odev na výnimočne spoločenské príležitosti, ktoré mali národný reprezentačný charakter. Patrili k nim predovšetkým každoročné 3-dňové augustové slávnosti *Živeny*, ktoré sa od roku 1889 konali v Turčianskom Sv. Martine. V „národnom kroji“ začali vystupovať členky martinského Slovenského spevokolu, ktorý začal v Turčianskom Sv. Martine už od roku 1875 budovať vlastnú „šatnicu“. Neskoršie prenášanie slovenských ľudových výšiviek na súčasť dobového ženského odevu ušitého z jemnejších materiálov bolo logickým vyústením tohto procesu. Predtým sa však museli v odevnej kultúre odohrať dôležité zmeny.

Aj do odevu mužov v mestách a mestečkách na území Slovenska prenikli hmatateľné národné prvky v podobe „národného vyšívania“. Pozornosť *Živeny* upútali košeľe s vyšívanými náprsenkami, ktoré sa nosili v okolí Nitra a Trenčína, na Horehroní, Gemeri, Spiši, v Above aj na Zemplíne. Navrhla ich v upravenom strihu ako súčasť mužského odevu, a tak od roku 1887 začali muži nosiť „národné košeľe“ s vyšívanými náprsenkami obdĺžnikového tvaru, vyšívaným úzkym stojatým golierom a manžetami. K propagátorom košiel patrili Blažej Bulla, Andrej Halaša, Dušan Makovický, Pavol Socháň, Ferko Urbánek i Andrej Kmeť. Nielen mestská inteligencia, ale aj remeselníci nosili koncom 19. a začiatkom 20. storočia vyšívané „slovenské košeľe“ s náprsenkou. Obliekali si ich k mužskému obleku, kde bola vyšívaná náprsenka bez kravaty či mašle dobre viditeľná. Výšivky na košeliach mali geometrické i rastlinné ornamenty. Výšivky krížikovým stehom zo stredného Slovenska charakterizovali geometrické vzory, výšivky plným i stonkovým stehom zo západného Slovenska mali rastlinné motívy.⁸ Z farieb prevládala najmä červená, biela, modrá, čierna, menej rozšírené boli ich kombinácie, použitie iných farieb bolo zriedkavé. Nosenie košiel bolo prejavom národného citenia ich nositeľa. Dokladom sú dobové fotografie študentov, členov spolkov, vtedajších spisovateľov, lekárov, učiteľov, úradníkov. Košeľe nosili muži na rôzne slávnosti ešte i v medzivojnovom období, napr. na návštevu mohyly M. R. Štefánika na Bradle, súťaž divadelných ochotníkov, martinské augustové slávnosti a pod. V 30. a 40. rokoch 20. storočia ich prevzali aj roľníci, ktorí prestali nosiť svoj pôvodný ľudový odev.

Vráťme sa ešte do 90. rokov 19. storočia. Slovenské výšivky vystavili na Národopisnej výstave česko-slovanskej v Prahe roku 1895, kde sa stretli s veľkým úspechom. Za účasť na výstave a bohatstvo vystavených exponátov ocenili *Živenu* diplomom a bronzovou medailou. Zásluhou *Živeny* sa slovenské výšivky a čipky prezentovali v roku 1896 tiež na výstave v Budapešti, 1897 vo Viedni, 1902 opäť v Budapešti a roku 1903 v Paríži. V rokoch 1892 – 1912 vydal Pavol Socháň albumy fotografií pod názvom *Slovenské národné ornamenty*. Spolu išlo o 8 zväzkov, každý so 40 listami, ktoré zobrazovali prevažne výšivky a čipky, v menšej miere črpkáky alebo ich torzá a keramiky.⁹

⁸ ZUBERCOVÁ, M., M. Cit. 2, s. 225.

POLONEC, A. Augustové národné slávnosti v Martine a slovenské vyšívané košeľe. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia*, 1968, roč. LXII, 9, s. 69-76.

⁹ KAŇOVÁ, M. Cit. 6, s. 127.

V rokoch 1890 – 1914 vo všeobecnosti charakterizovalo odevnú kultúru a módu hľadanie nových foriem, k slovu sa postupne dostali reformné snahy v obliekaní. V 90. rokoch 19. storočia sa v Európe začal formovať nový výtvarný sloh. V Rakúsko-Uhorsku dostal pomenovanie „Sezession“. S určitým oneskorením prenikol tiež na územie Slovenska, kde ovplyvnil tiež textilnú i odevnú tvorbu. Charakteristickými prvkami nového módného štýlu bola štylizácia, ornamentálnosť, dekoratívnosť, inšpirácia v umení a kultúre Japonska, vrátane prírodných motívov. V odevnej tvorbe sa dekoratívny secesný štýl, vďaka pevnému korzetu, naďalej vyznačoval splývavými líniami.

Popredné parížske módné salóny vytvárali náročné kreácie s drahými, ručne zhotovenými čípkami a výšivkami. Na našom území si ich mohli dovoliť len dámy z najbohatšej vrstvy. V prostredí stredných vrstiev sa využívali strojové imitácie. Dámske šaty dopĺňali módné výšivky „richelieu“ a „írska háčkovaná čipka“. Protípólom k tomu bola praktickejšia a triezvejšia anglická móda, ktorá uprednostňovala kombinovateľné a účelné oblečenie. Zodpovedali jej modely šiat so sukňami, často skladanými, a so živôtkami s rukávami, ktoré poskytovali možnosť obmien. Aj vďaka nim si v prostredí širokých vrstiev veľmi rýchlo získala obľubu blúzka, ktorá sa v kombinácii so sukňou stala najpopulárnejšou súčasťou ženského oblečenia. Zo začiatku ju podšívali, vystužovali koticami a nosili na korzet, postupne sa pre možnosť rôznych obmien vyznačovala maximálnou variabilitnosťou.

Reformné zmeny, ktoré v odievaní pokračovali, mali zodpovedať príliš rýchlym a významným zmenám. Prechádzala nimi po každej stránke vtedajšia spoločnosť, ovplyvnená moderným veľkopriemyslom.¹⁰ Do popredia sa prvýkrát v histórii dostala významná otázka ženskej emancipácie, ktorá súvisela i s odevnou kultúrou. Výsledkom bolo odloženie šnurovačky, vlečky aj živôtkového drieku na šatách. Charakteristickým odevom žien bojujúcich za emancipáciu sa stali voľné, tzv. reformné šaty, podobajúce sa princesu, zaviedol sa kostým.

Začiatkom 20. storočia sa blúzka a sukňa z kvalitnej, zvyčajne anglickej vlnenej látky, stala základným typom oblečenia pre emancipované, zárobkovo činné dievčatá a ženy, aj vhodným oblečením na cestovanie, športovanie. Blúzky boli rozšírené v mestách i na vidieku na území Slovenska.¹¹ Podľa použitia sa šli z rôznych materiálov. Na spoločenské príležitosti a na návštevy z batistu, čipkoviny, hodvábu; blúzky ušité z jemného bieleho plátenka boli vhodné do zamestnania, prírody, na výlety. Základný materiál blúzok, ale najmä plocha predného dielu, goliera a časti rukávov umožnili viac či menej náročnú výzdobu. Vysoko sa cenila ručná výšivka. Zásľuhu na tom mala nesporne Výstava slovenských výšiviek v Turčianskom Sv. Martine, ktorá vysoko vyzdvihla práve umeleckú úroveň slovenských ľudových výšiviek. Prezentovala zručnosť a estetické cítenie ich tvorkyň, korene, originalitu výšiviek i úctu k tradíciám. Výšivky na dámske blúzky, šaty i detské šatočky začala v *Dennici* postupne prinášať H. Mošteňanová, v prvom časopise pre slovenské ženy, ktorý vznikol roku 1889. Ich vzory získavala štúdiom ľudových výšiviek počas svojich ciest po Slovensku.

Obľuba slovenských výšiviek na dámskych blúzkach a mužských „národných košeliach“ bola značná. No kým sa na slovenskom vidieku vyšívajú pre okruh národne uvedomelých Slovákov väčšinou amatérsky, vznikol v Bratislave v roku 1895 *Spolok domáceho priemyslu Izabella*, pre verejnosť skôr známy pod názvom *Spolok Izabella*. Prvý spolok, ktorý sa zaoberal organizovaním výroby a predaja slovenských výšiviek založila a zastrešovala rakúska arcikňažná Izabella Habsburská. Spolok podporovaný štátom organizoval hneď

¹⁰ REICHLVÁ-KUCHARIKOVÁ, E. *Náuka o krojoch a vkuse. Učebnica pre odborné školy pre ženské povolania pre ústav na vzdelanie učiteliek žen. odb. škôl.* Martin : Matica slovenská, 1941, s. 158.

¹¹ MINTALOVÁ, Z. *Odev a textil v minulosti.* In *Vrútky 1255 – 2000.* Edit. Š. Mruškovič. Vrútky : Mesto Vrútky, 2000, ISBN 80-968442-7-X, s. 441.

Obr. 5. Terézia Vansová, Izabella Sláviková a Elena Maróthy-Šoltésová (prvý rad sprava), na zlatej svadbe manželov Slávikovcov, 28. 3. 1933. Foto autor neznámy. Slovenská národná knižnica. Archív literatúry a umenia, sign. SS 41/30

od začiatku prácu vyše 900 vyšívачiek v 56 obciach troch žúp západného Slovenska. V Cíferi vznikla vyšívčárska dielňa a škola. Spolok zabezpečoval návrhy, estetickú i technickú úroveň vyšíviek aj ich odbyt v prostredí šľachty a bohatých mešťanov v Uhorsku i v zahraničí. Časť vyšíviek smerovala aj do Ameriky. Spolok *Izabella* sa stal najväčšou organizáciou svojho druhu, ktorá nemala obdobu v Európe najmä zásluhou Márie Hollosyovej, rodáčky zo zemianskej obce Opoj neďaleko Trnavy.¹² Už roku 1894 navrhla a zrealizovala model dvojdielných dámskych šiat, inšpirovaných slovenským ľudovým opletkom s plochou vyšivkou a skladmi. Model publikovali v nemeckom módnom časopise „Die Modenwelt“ 9. júna 1895 ako „Model Márie von Hollósy z vyšívčárskej školy v Cíferi“. Vo forme vychádzkových šiat sa stal módnym pre dievčatá a dámy monarchie. Školský systém vzdelávania, výučbu dorastu a zdokonaľovanie vyšívčárskych techník na svetovú profesionálnu úroveň budovala Mária Hollosyová 26 rokov. Spolok mal vzorkovnice i katalógy. Roku 1913 vydal ponukový „Katalóg dámskych a detských šiat aj odevných doplnkov spolku Izabella“. Známa bola najmä blúzka Izabella.¹³ Spolok distribuoval výrobky so slovenskými vyšivkami ako uhorské, čím sa zotierala ich regionálnosť a etnicita, to však neznamená negáciu výsledkov činnosti spolku *Izabella*. Skôr vytvára priestor na hlbšie štúdium tejto problematiky. Po rozpade Rakúsko-Uhorska sa spolok rozpadol, prežila iba dielňa v Cíferi. V roku 1919 prevzala spolok *Izabela* účastinárska spoločnosť *Detva*.

¹² CÍSAŘOVÁ-MINÁRIKOVÁ, E. *Zaniknutý príbeh vynikajúcej textilnej tvorkyne*. www.Etn.-net.org/routes.

¹³ PALÍČKOVÁ, J. Spolok Izabella trochu inak... In *Slovenský národopis*, roč. 43, 1995, č. 4, s. 498.

Obr. 6. Členky Slovenského spevokolu a Živeny na plese Živeny v 30. rokoch 20. storočia. Repro J. Déer. Fotoarchív SNM v Martine

V porovnaní so spolkom *Izabella* vznikla so značným oneskorením až 2. augusta 1910 v Turčianskom Sv. Martine spoločnosť „*Lipa, ľudový účastinný priemysel*“, ktorej cieľom bolo ekonomicky podporovať dedinské obyvateľstvo, organizovať výrobu a predaj slovenských výšiviek. Správkynou účastinnej spoločnosti bola Elena Maróthy-Šoltésová, ďalej v *Lipe* pôsobila Anna Rolková, Margita Paulíny-Tóthová, Anna Šeňšel'ová a Fedor Jesenský. V Skalici vzniklo v tom istom roku z podnetu slovenských národovcov zo Záhoria a Pavla Blahu *Družstvo pre speňaženie domáceho ľudového priemyslu*. Spoločnosť *Lipa* aj skalické *Družstvo* organizovali vyšívanie aj predaj šiat, dámskych blúzok, odevných doplnkov ako textilné opasky, golieri, manžety, ale aj častí detského oblečenia či obliečok na detské vankúšiky a perinky, povojníky, posteľnú bielizeň, ozdobné prikrývky na stoly a stolíky, záclonky a pod. Spoločnosť *Lipa* uverejňovala v *Dennici* a od roku 1910 v novozaloženom časopise *Živena* rubriku, venovanú využitiu slovenských ľudových výšiviek v mestskom odevu. Skalické *Družstvo* začiatkom 20. rokov 20. storočia vyšívalo náprsenky na mužské košeľe v rôznych regionálnych variantoch.

Živena zohrala významnú úlohu aj v snahe vybudovať slovenské dievčenské školstvo, ktorého úlohou malo byť i zachovávanie tradícií výšivkárskeho techník. Opakované neúspešné žiadosti *Živeny* na uhorské úrady o povolenie dievčenskej „domáco-hospodárskej“ školy so slovenským jazykom, sa spolok slovenských žien snažil vyriešiť organizovaním kurzov

Obr. 7. Deti učiteľky Oľgy Pobudovej – Ján, Dušan a Darina. Z rodinného archívu Zory Mintalovej-Zubercovej.

Foto J. Horník, 1935

pre slovenské ženy na Morave.¹⁴ Na požiadanie *Živeny* vypracoval v lete 1919 významný školský pracovník František Mareš z Brna, podľa vzoru brnianskej *Vesny*, podrobné učebné plány a osnovy pre pripravovanú *Vyššiu dievčenskú školu pre ženské povolania hospodárske a Gazdinskú školu* v Turčianskom Sv. Martine. Dňa 18. septembra 1919 sa v prenajatých priestoroch domu H. Weisensteina začalo v obidvoch školách vyučovanie. Súčasťou škôl *Živeny* sa stal v januári 1920 aj prvý ročník *Štátnej priemyselnej školy učňovskej* pre odbornú výchovu krajičirok.¹⁵ V rokoch 1919 – 1921 založila *Živena* na Slovensku 11 jednoročných, dvojročných a trojročných rodinných škôl a 35 gazdinských kurzov varenia a šitia. Záujem slovenských dievčat bol taký vysoký, že sa výbor *Živeny* rozhodol vybudovať školskú budovu a internát. Základný kameň nového školského zariadenia – Ústavu Milana Rastislava Štefánika v Turčianskom Sv. Martine položili v auguste 1922.¹⁶

¹⁴ List Eleny Solárikovej Elene Maróthy Šoltésovej zo dňa 6. 6. 1911. Archív literatúry a umenia Matice slovenskej v Martine, fond Šoltésová, šk. č. 6, inv. č. 1111-1127.

¹⁵ PÁSTOR, Zoltán. *Živena a jej školstvo*. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Edit. V. Sedláková. Martin : Živena, spolok slovenských žien, 1995, ISBN 80-967287-0-9, s. 132.

¹⁶ MINTALOVÁ, Z, TELGÁRSKY, B. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005, ISBN 80-969221-9-X, s. 95.

Obr. 8. Súrodenci vo vyšívanych košeliach a blúzke, kúpených v predajni Spoločnosti Lipa na začiatku školského roku 1939. Z rodinného archívu Zory Mintalovej-Zubercovej. Foto J. Horník, 1939

V roku 1923 podpísala *Živena*, z podnetu PhDr. Alice Masarykovej, predsedníčky Československého Červeného kríža (ďalej ČsČK), zmluvu o spolupráci *Živeny* s ČsČK. O pár rokov neskôr, dňa 4. septembra 1929 sa Matica slovenská, *Živena* a ČsČK dohodli, že budú poriadat' spoločné kurzy a starať sa o zachovanie slovenského duchovného života, zvykov, obyčajov a pokiaľ možno i krojov.¹⁷ Snahy súviseli i so spontánnym nosením „národných krojov“ po vzniku Československej republiky. Ich prostredníctvom sa na verejnosti preukazovala radosť zo vzniku samostatného štátu a prezentovalo národné povedomie nositeľ'a. Politické dianie na Slovensku natoľko vplývalo na ženy, že napr. v časopise *Živena* navrhli, aby sa slovenské národné povedomie formálne prejavovalo oblečením: *...že by bolo práve na čase i s odevou sa tak zariadiť, že by sme sa my Slovenky neobzerali za svetskou módou, ale aby sme si pre seba ustanovili istú slovenskú módu podľa vzoru našich národných krojov, ktoré by boli k tomu príhodné.*¹⁸ Redakcia časopisu roku 1919 však vo svojej reakcii uviedla, že kroj z praktických i ideologických dôvodov považuje za neadekvátny. Ktovie ako by sa situácia vyvinula, keby sa hľadalo kompromisné riešenie. Možno by ženy a mladé devy položili základ „národnému kroju“, ktorý by sme na výnimočné slávnostné príležitosti mali dodnes. Zaujímavým a určitým spôsobom aj dojemným príkladom snáh o využitie slovenských vyšíviek boli čierne čepčky s ľudovými vyšívkami, ktoré nosili predstaviteľky a členky *Živeny*. K najznámejším nositeľkám čepčka patrila Elena Maróthy-Šoltéssová.

V medzivojnovom období mala takmer každá národne zmysľajúca Slovenka z mestského prostredia „národný kroj“, ktorý nosila na slávnostné príležitosti národného charakteru. K najnákladnejším, ale aj najdrahším, patrili sviatočné odevy žien z Piešťan a okolia

¹⁷ WINKLER, T. Matica slovenská a *Živena*. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Edit. V. Sedláková. Martin : *Živena, spolok slovenských žien*, 1995, ISBN 80-967287-0-9, s. 111.

¹⁸ O.N. Dva ohlasy na slovenskú módu. In *Živena*, 1919, roč. 9, s. 1.

Obr. 9. Darina Zubercová, rod. Pobudová, v „národnom kroji“ v roku 1945 počas osláv 1. výročia SNP v Turč. Sv. Martine. Z rodinného archívu Zory Mintalovej-Zubercovej. Foto J. Horník, 1945

Trnavy. Matky z lepšie situovaných rodín ich kupovali aj svojim dospievajúcim dcéram. Vlastníctvo honosného „národného kroja“ bolo určitým spoločenským privilegiom. Menej bol žiadaný odev z okolia Trenčína, Horehronia, Myjavy, Čičmian a pod. Ženy, ktoré si kúpu autentického sviatočného ľudového odevu nemohli dovoliť z finančných dôvodov, často kompletizovali podobné súčasti ľudového odevu do jedného celku, čím vytvárali amatérsku štylizáciu. Vlastníctvo „národného kroja“ ako jedného zo symbolov národnej príslušnosti sa v mestskom prostredí pokladalo za samozrejmy fakt. Aj preto mohla napr. *Živena* a Slovenský spevokol organizovať v Turčianskom Sv. Martine plesy v „národných krojoch“. Žiadaný bol i detský odev zdobený charakteristickými ľudovými výšivkami i vyšívané blúzky pre dievčatá a košielky pre chlapcov. Pri príležitosti osláv 80. narodenín spisovateľky Eleny Maróthy-Šoltésovej sa v Turčianskom Sv. Martine dňa 6. januára 1935 konali školské slávnosti, na ktoré národne uvedomelé matky obliekli svoje deti do kompletov detského ľudového odevu.

Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie podporovali určitým spôsobom i Gazdinské školy i kurzy šitia a varenia, ktoré usporiadala *Živena*. Záujem o ne bol veľký. Aj preto počas augustových slávností dňa 29. augusta 1926 slávnostne otvorili v Turčianskom Sv. Martine druhú budovu Matice slovenskej a Ústav Milana R. Štefánika, v ktorom pôsobil župný ústav pre vzdelávanie učiteliek gazdinského odboru, dvojročná župná škola pre sociálno-zdravotnú starostlivosť a internát pre žiačky. V rámci osnov sa študentky učili odborné

Obr. 10. Na oslavách 1. výročia SNP v Turč. Sv. Martine sa dievčatá, mladé i staré ženy obliekli do národného kroja. Z rodinného archívu Zory Mintalovej-Zuberceovej. Foto. J. Horník, 1945

predmety zamerané i na históriu odievania, módné štýly jednotlivých storočí, venovali sa vkusu i hygiene obliekania. Na vyučovaní pracovali s rôznymi vzorkovnicami čipiek a ľudových výšiviek charakterizujúcich jednotlivé regióny Slovenska. Na hodinách praxe sa učili rôzne techniky šitia, vyšívania, tkania a pod. K ich povinnostiam patrilo vyhotovenie vlastných vzorkovnic vyšívania, napr. rôzne gatre, mešterky, piešťanské výšivky, „velecké vyšívanie“, ale aj tenerify, vzory pletenia na krosienkach, tkanie a pod. Na záverečné práce museli študentky ušiť napr. tmavé spoločenské šaty s využitím ľudovej výšivky. V Turčianskom Sv. Martine si výšivky mohli ako solitér kúpiť v predajni *Lipa*. Najlepšie ohodnotené práce potom vystavili vo výklade martinských obchodov.

V roku 1941 vydala Matica slovenská v Turčianskom Sv. Martine knihu „Náuka o krojoch a vkuse, učebnica pre odborné školy pre ženské povolania a pre ústav na vzdelanie učiteliek ženských odborných škôl“. Jej autorka Ľudmila Reichlová-Kuchariková pod názov kroje, ako vyplýva z názvu učebnice, zahrnula podobne ako české autorky odev vo všeobecnosti. V úvode učebnice uviedla: *Táto práca, ktorú odovzdávam dnes slovenským odborným školám pre ženské povolania, je prvá v slovenčine písaná knižka tohto druhu. Náuka o kroji a vkuse ako učebný predmet bola zaradená do učebných osnov slovenských odborných škôl hneď v prvých rokoch ich založenia. Tento predmet sa vyučoval dlhé roky podľa učebníc nielen nepísaných v slovenčine, ale ani obsahovo celkom nevyhovujúcich... Určité ťažkosti pôsobila stať o ľudových krojoch, lebo slovenské ľudové kroje obširnejšie a podrobnejšie spracované dosiaľ vôbec neboli...*¹⁹ Autorka zrejme narážala i na vzorkovnice ľudového odevu zo Slovenska, ktoré mali študentky vo forme samostatných listov s českými textami.

¹⁹ REICHLVÁ-KUCHARIKOVÁ, E. Cit. 10, s. 5-6.

L. Reichlová-Kuchariková nazvala jednu z častí knihy *Oddiel štvrtý kroje ľudové*. Ľudový odev na Slovensku roztriedila do 14. skupín: *I. Kroje bratislavské, II. Kroje nitrianske*, ktoré následne rozdelila na *kroje severozápadné a juhovýchodné*, ďalej nasledovali *III. Kroje trenčianske, IV. Kroje oravské* s delením na dolnooravské a hornooravské. Za nimi nasledovala skupina *V. Kraj turčiansky, VI. Kroje tekovské, VII. Kroje zvolenské, VIII. Kroje hontianske, IX. Kroje novohradské, X. Kroje gemerské, XI. Kroje líptovské, XII. Kroje spišské, XIII. Kroje Šarišské* a nakoniec skupina *XIV. Kroje zemplínske*, celkom takmer 60 charakteristík ľudového odevu. Učebnica v slovenskom jazyku obohatená o fotografie a kresby priniesla študentkám mnoho nových, odborne spracovaných poznatkov. Ovplyvnila ich zmýšľanie vo vzťahu k tradičnému ľudovému odevu i uplatneniu jeho prvkov v mestskom odevu. Knihu používali nielen študentky odborných škôl, ale často aj ich rodinní príslušníci: členovia amatérskych divadelných súborov, spevokolov, učiteľky v základných školách pri príprave rôznych predstavení a pásiem z ľudového prostredia.

Na Slovensku sa v rokoch 1939 – 1945 nosil „národný kraj“ v mestskom prostredí ako určitý prejav národnej spolupatričnosti i kultúrnej kontinuity národa. Na rôzne slávnostné príležitosti si ho obliekali nielen ženy, ale vyšívané blúzky a košele často nosili deti a mládež. Ako uvádza Božena Adamicová, počas 2. svetovej vojny sa razili tendencie preberania ľudových prvkov do detského odevu. V Moravskom Lieskovom, napr. šli matky pre chlapcov biele panamové košieľky, vyšívané rastlinnými motívmi, najčastejšie ružičkami. Malým dievčatkám vo veku 4 – 6 rokov zhotovovali z kvietkovaného kartúnu alebo kašmíru živôtky „dirndle“ a do nich biele rukávce. Dievčatkám opásali bielu organtínovú zásterku s vyšívanými ružičkami a na hlavu čepček s vyšívaným pásmom nad čelom. Po skončení 2. svetovej vojny tento návrat k „ľudovosti“ v obci zanikol.²⁰

K manifestačným prejavom národnej príslušnosti a radosti nad skončením vojnových útrap boli na Slovensku na jar 1945 oslavy oslobodenia, kedy si „národný kraj“ obliekli mnohé ženy a dievčatá. Počas osláv 1. výročia SNP v Turčianskom Sv. Martine sa zišli v „národnom kroji“ dievčatá, mladé aj staršie ženy. Dámy z lepšie situovaných meštianskych rodín mali trnavský a piešťanský odev; vyskytoval sa tiež odev myjavský, turčiansky, čičmiansky aj ľudový odev z Moravy. Pretože pre finančnú náročnosť nemohla vlastniť každá dievčina „národný kraj“ z autentického ľudového odevu, mali viaceré z nich skombinované podobné sviatočné odevné súčiastky podľa vtedajšej módy i s kratšími sukňami. Po skončení slávnostného sprievodu cez martinské námestie sa všetky účastníčky sústredili na slávnostnej tribúne. „Národný kraj“ z Piešťan mala na slávnosti oblečený Darina Pobudová, ktorá ho neskôr predala Ústrediu Spolku slovenských žien *Živena* v Turčianskom Sv. Martine. *Živena* ženský sviatočný piešťanský ľudový odev poslala do Londýna ako dar mladej kráľovnej Alžbete pri príležitosti jej korunovácie 2. júna 1953.²¹

V roku 1945 bolo založené Ústredie ľudovej a umeleckej výroby v Prahe s odbočkou v Bratislave. Nakoľko sa v nasledujúcich rokoch ukázali určité nedostatky organizácie ľudovej umeleckej výroby na družstevnej báze, pri reorganizácii družstevníctva prešlo ÚĽUV do rezortu Ministerstva vnútra a neskôr miestneho hospodárstva. Z účastinárskej spoločnosti *Detva*, ktorá trvala do roku 1948, vytvorilo Ústredie ľudovej a umeleckej výroby ľudovoumelecké výrobné družstvo. V roku 1953 prešlo družstvo *Detva* do zväzu výrobných družstiev. V roku 1955 bola starostlivosť o ľudovú umeleckú výrobu ako tradičný výtvarný prejav, tvoriaci súčasť národnej kultúry, vyčlenená do rezortu kultúry. Zriadilo

²⁰ ADAMICOVÁ, Božena. *Ľudový textil a odev v Moravskom Lieskovom*. Bratislava : ODKAZ, 2000, ISBN 88986-13-3, s. 44.

²¹ Osobné spomienky Dariny Zuberovej, rod. Pobudovej (nar. 22. septembra 1924), ktorá svoj piešťanský sviatočný odev predala v roku 1953 *Živene* za 9000,- korún.

sa Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave.²² Jeho činnosť však spadá do obdobia, ktoré je mimo časového horizontu nášho príspevku.

Ovplyvňovanie módnej tvorby ľudovým odevom je bežné. Práve tak sa považuje za normálny jav, keď módni tvorcovia hľadajú inšpirácie mimo domácich zdrojov, často v textilnej kultúre ázijských krajín. Výnimkou nie je ani Slovensko. Naša tradičná textilná kultúra má nevyčerpatelne bohatstvá, obdivované zahraničím už od konca 19. storočia. Napriek tomu sa našim dnešným módnym tvorcom nestala inšpiráciou pri vytvorení reprezentatívneho národného odevu.

Použitá literatúra a pramene

- ADAMICOVÁ, Božena. *Ľudový odev a textil v Moravskom Lieskovom*. Bratislava : ODKAZ, 2000, ISBN 88986-13-3.
- BENKOVSKÁ, Zuzana. Spoločensko- kultúrne kontexty módy v období prvej Československej republiky. In *Slovenský národopis*, ISSN 1335-1303, 2006, roč. 54, č. 1, s. 84-103.
- CISÁROVÁ-MINÁRIKOVÁ, Eva. *Zaniknutý príbeh vynikajúcej textilnej tvorkyne*. www. Etn.-net.org/routes.
- Encyklopédia Slovenska*. Zv. III. K – M. Bratislava, 1979.
- KAŇOVÁ, Magdaléna. Zbierkotvorná činnosť Živeny pri budovaní Slovenského národného múzea. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Edit. V. Sedláková. Martin : Živena, spolok slovenských žien, 1995, ISBN 80-967287-0-9, s. 125-127.
- MINTALOVÁ, Zora. Odev a textil v minulosti. In *Vrútky 1255-2000*. Edit. Š. Mruškovič. Vrútky : Mesto Vrútky, 2000, ISBN 80-968442-7-X, s. 441.
- MINTALOVÁ-ZUBERCOVÁ, Zora. *Všetko okolo stola II alebo Sladké zbrane žien*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, s. r. o., 2010. ISBN 978-80-8115-013-5.
- MINTALOVÁ, Zora, TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005, ISBN 80-969221-9-X.
- O.N. Dva Ohlasy na slovenskú módu. In *Živena*, 1919, roč. 9, s. 1.
- Osobné spomienky Dariny Zubercovej, rod. Pobudovej, nar. 22. septembra 1924.
- PALIČKOVÁ, Jarmila. Spolok Izabella trochu inak... In *Slovenský národopis*, roč. 43, 1995, č. 4, s. 498.
- PÁSTOR, Zoltán. Živena a jej školstvo. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Edit. V. Sedláková. Martin : Živena, spolok slovenských žien, 1995, ISBN 80-967287-0-9, s. 129-136.
- POLONEC, Andrej. Augustové národné slávnosti v Martine a slovenské vyššivané košeľe. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia*, 1968, roč. LXII, 9, s. 69-76.
- REICHLOVÁ-KUCHARIKOVÁ, Ľudmila. *Náuka o krojoch a vkuse. Učebnica pre odborné školy pre ženské povolania pre ústav na vzdelanie učiteliek žien. odb. škôl*. Martin : Matica slovenská, 1941.
- SEDLÁKOVÁ, Viera. Z histórie Živeny, spolku slovenských žien v Martine. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Edit. V. Sedláková. Martin : Živena, spolok slovenských žien, 1995, ISBN 80-967287-0-9, s. 167-172.
- SŔCHÁŇ, Pavol. Výstavka slovenských vyššiviek. In *Národné noviny*. 18, 1887, č. 125, s. 2.
- WINKLER, Tomáš. Matica slovenská a Živena. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Edit. V. Sedláková. Martin : Živena, spolok slovenských žien, 1995, ISBN 80-967287-0-9, s. 107-114.
- ZUBERCOVÁ, M. Magdaléna. *Tisícročie módy (z dejín odievania na Slovensku)*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1988. 70-009-88 TMO.

²² *Encyklopédia Slovenska*. Zv. III. K – M. Bratislava, 1979. Heslo Ľudová umelecká výroba, s. 409.

IMPACT OF FOLK CLOTHING ON URBAN CLOTHING IN SLOVAKIA IN THE 2ND HALF OF THE 19TH AND THE 1ST HALF OF THE 20TH CENTURY

Zora Mintalová-Zubercová

S u m m a r y

The paper deals with the influence of Slovak folk costumes on urban clothing in Slovakia during the second half of the 19th and the 1st half of the 20th century. The interest in folk costumes of the Slovak population first appeared as part of the Slovak national movement in the 2nd half of the 19th century. It culminated in the adoption of the Memorandum of the Slovak nation in 1861 in Turčiansky Svätý Martin by 'national clothing'. The impressive women dresses of national celebrations spread. They reminded festive folk costumes of the women from Turčianska, Liptovská and Oravská counties. They were popular; and in addition to it they corresponded to the tendencies of contemporary fashion. The men's 'national' wear had a national-demonstrative character. Blouses of squires from the region Dolná Orava became models for it. The male "national wear" was fundamentally different from men's contemporary clothing. Therefore, only a small group of nationally conscious Slovaks wore it. In the next period, folk costumes, in particular Slovak embroidery influenced the urban clothing at times when it was important to demonstrate national identities and acclamation of Slovaks. Živena, the Association of Slovak Women, played an important role in the impact of folk costumes on urban popular clothing, which was shown in the Slovak Embroidery exhibition in Turčiansky Svätý Martin in 1887. The association activated cultural and political life and helped to develop the Slovak people's national consciousness. Under its influence a "national costume" extended in an urban environment in the late 19th century. It was a festive authentic folk costume, worn by women on festive events of nationally unique representational character. In the late 19th century, nationally conscious men wore 'national shirts' with Slovak embroidery. Important role in transferring Slovak embroidery on the women's and children's urban wear had the *Dennica* and the *Živena* magazines; in Skalica it was the *Lipa* and *Družstvo* companies; later the company *Detva*. The share of the Association *Izabella* is a matter of a more thorough examination. After termination of the Ugrian state, the spontaneous wearing of 'national costume' and 'national shirts' was an expression of joy and freedom as well as nationality within the independent Czechoslovak Republic. In the affluent environment, it was also a matter of representation. So called 'housekeeping courses' (Gazdinské kurzy) of the *Živena*, and opening of the Institute of Milan Rastislav Štefánik in Turč. Sv. Martin in 1926, together with the County School for Teachers in Schools of Housekeeping, also had the next impact on urban popular clothing. During the World War II, women wore 'national costume' for exceptional celebrations; children also wore Slovak embroidered clothing. Spontaneous wearing of 'national costume', often in an improvised way, was happening at the time of liberation of Slovak towns and villages after the World War II. After 1945, the Centre for Folk Art Production effected urban popular clothing in particular. Influence of fashion clothing by folk costumes is a common phenomenon. In Slovakia, in comparison with Germany and Austria, this process did not result into the creation of a representative contemporary 'national costume'.